

جایگاه آموزش و اطلاع‌رسانی حقوق محیط زیست در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۲/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۰

سعید آزوغ^۱

بهرروز بهبودیان^۲

سید مهدی اصغری^۳

چکیده

داشتن محیط زیست سالم حق هر انسانی است و باید در راستای حفظ آن تلاش کند. برای مراقبت از محیط زیست به قوانین و مقرراتی نیاز است و همچنین فرهنگ‌سازی و آموزش می‌تواند به افزایش آگاهی بینجامد و در نهایت موجب حفظ محیط زیست شود. اساسی‌ترین روش برای احترام به محیط زیست، رعایت حقوق محیط زیست بوده که به دلیل پیچیده بودن این موضوع، نیازمند آموزش مسائل زیست‌محیطی است. با توجه به اهمیت موضوعات مرتبط با محیط زیست در دنیای امروزی، پژوهش حاضر در نظر دارد تا به جایگاه آموزش و اطلاع‌رسانی حقوق محیط زیست در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی بپردازد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه اسناد بین‌المللی و داخلی جمع‌آوری شده است. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که به مقوله آموزش محیط زیست در اسناد بین‌المللی به‌طور شایسته توجه نشده و این موضوع در حقوق ایران نیز مورد بی‌مهری قرار گرفته است. هرچند در قالب عمل، آموزش‌های مختصری از قبیل تبلیغات و اطلاع‌رسانی به‌ویژه در کتاب‌های ابتدایی و غیره مشاهده می‌شود، اما بزرگی و اهمیت حقوق محیط زیست فراتر از این میزان توجه است و نیاز به آموزش همگانی و اساسی نه تنها در داخل کشور، بلکه در سطح جهان دارد.

واژگان کلیدی: آموزش حقوق، آموزش زیست‌محیطی، حقوق شهروندی، حقوق نسل‌های آینده.

مقدمه

محیط زیست موهبتی خداوندی است که از مجموعه موجودات، منابع و عوامل و شرایط هماهنگی که در اطراف هر موجود زنده وجود دارد، تشکیل شده است و از این رو، حقوق محیط زیست یکی از حقوق مهم و زیربنایی است، زیرا حقوق نسل‌های آینده هم تحت تأثیر عملکرد نسل‌های قبلی در زمینه حقوق محیط زیست قرار دارد. حقوق شهروندی از دیدگاه محیط زیست را نمی‌توان محدود به مرز نمود، زیرا محیط زیست مرزها را درمی‌نوردد.^۴ شهروندان زمانی می‌توانند به حقوق خویش دست یابند که محیط طبیعی، مصنوعی یا انسان‌ساخت و نیز محیط اجتماعی آنان به وسیله قوانین و مقررات حمایت گردد. حقوق محیط زیست می‌تواند به‌عنوان تابعی از حقوق مدنی تیز تلقی گردد، زیرا این حقوق را کسی به انسان نمی‌دهد، بلکه حق طبیعی اوست.^۵ با توجه به اینکه محیط زیست در سال‌های اخیر مورد بی‌مهری انسان قرار گرفته، برای حفظ آن، قوانین و مقرراتی تدوین شده است که در مجموع در حیطه حقوق محیط زیست قرار می‌گیرد. تنها تصویب قوانین و مقررات نمی‌تواند چاره‌ساز و رهگشای دستیابی به حقوق محیط زیست باشد، بلکه علاوه بر تضمین‌های اجرایی قوانین تصویب‌شده باید مقوله آگاه‌سازی و آموزش حقوق زیست‌محیطی به صورت کاملاً جدی برای تمامی نسل‌های بشر آموزش داده شود. آموزش حقوق زیست‌محیطی فرایندی است که در آن افراد نسبت به محیط خویش آگاه می‌شوند و به کسب دانش، مهارت‌ها، ارزش‌ها و تجارب می‌پردازند و همچنین این آموزش‌ها در افراد این اراده را ایجاد می‌نماید که آنها می‌توانند برای حل مشکلات کنونی و آینده زیست‌محیطی به صورت فردی یا جمعی اقدام نمایند.^۶ هرچند حقوق محیط زیست در حقوق داخلی و اسناد بین‌المللی مورد توجه واقع شده است، لکن آموزش حقوق محیط زیست به‌ویژه در حقوق داخلی کمتر مورد توجه بوده است و این موضوع می‌تواند بیانگر خلأ بزرگی در این زمینه

۴. حسن خورشیدی و ناصر خلیلی، «نقش حقوق شهروندان در حفظ محیط زیست و منابع طبیعی»، چهارمین کنفرانس سراسری و اولین کنفرانس بین‌المللی تحول و نوآوری در علوم انسانی، (۱۳۹۷)، ص ۲.

۵. مریم پیری و ناصر قاسمی، «بررسی حقوقی - قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست»، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ش ۳ (۱۳۸۸)، ص ۲۰۷.

۶. حسینعلی کلهر، «حق بر آموزش در زمینه مسایل زیست‌محیطی»، فصلنامه مدیریت بر آموزش انتظامی، ش ۴۰ (۱۳۹۶)، ص ۹۲.

باشد. در کشورهای مختلف به مقوله آموزش حقوق و مسائل مرتبط با محیط زیست پرداخته شده است. در ایالات متحده آمریکا آموزش محیط زیست از نخستین روزهای جنبش مطالعه طبیعت در دهه ۱۸۹۰ آغاز شده است. در کانادا دست‌اندرکاران مسائل آموزشی بر گنجاندن آموزش زیست‌محیطی در حیطه آموزش عمومی تأکید فزاینده‌ای دارند. این درحالی است که از سال ۱۹۶۵ آموزش زیست‌محیطی در بریتانیا و از سال ۱۹۷۵ در استرالیا مورد توجه قرار گرفته است. در استرالیا انجمن آموزش زیست‌محیطی از ۱۹۸۰ آغاز به کار کرده است و امروزه بیش از ۵۰۰ عضو دارد. در چین مؤسسه‌های آموزش محیط زیست از سال ۱۹۷۰ فعالیت خود را آغاز نموده‌اند. در روسیه تمامی مؤسسات آموزشی در زمینه توسعه آموزش زیست‌محیطی فعال‌اند. در این مؤسسات انواع درس‌های مرتبط با محیط زیست در سطوح مختلف ارائه می‌شود. از سال ۱۹۹۳ آموزش زیست‌محیطی در کتاب‌های درسی آفریقای جنوبی گنجانده شد. در اسپانیا نیز آموزش زیست‌محیطی در بخش دانشگاهی در طی دو دهه گذشته افزایش یافته است. این افزایش شامل ارائه واحدهایی در مقطع کارشناسی ارشد و دکترا و نیز برگزاری سمینار و همایش است.^۷ از این رو، می‌توان به اهمیت مقوله آموزش حقوق محیط زیست و جایگاه آن در تحقق حقوق نسل‌های آینده پی برد. در جامعه دانشگاهی ایران، سید محمد حسینی و مهرداد محمدی به واکاوی حق بشر بر محیط‌زیست پرداخته، رویکردهای متعددی را در خصوص محیط زیست و بشر ذکر نموده، بیان می‌دارند که رویکرد جامع‌نگر به دنبال راه‌حلی است که میان انسان‌محوری و طبیعت‌محوری آشتی برقرار کند تا هم منافع نوع بشر تأمین شود و هم طبیعت پیرامونی حفظ گردد.^۸ با کاربردی نمودن مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب در جامعه و تحقق کارهای اختصاصی دولت در این زمینه و با سازوکارهای آموزش زیست‌محیطی، حق داشتن محیط زیست سالم به نحو مؤثری مورد صیانت و حمایت قرار می‌گیرد.^۹ برای تسریع در فرهنگ‌سازی و آموزش مسائل مرتبط با محیط زیست رسانه‌ها نقش پررنگی دارند. در این زمینه الهام طاهری و سید محمد شبیری به مطالعه تأثیر رسانه‌ها در آموزش محیط‌زیست پرداخته، بیان داشته‌اند که دستیابی

۷. حسینی کلهر، پیشین، ص ۹۰.

۸. سید محمد حسینی و مهرداد محمدی، «واکاوی حق بشر بر محیط‌زیست»، دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ش ۱۲ (۱۳۹۶)، ص ۱۳۶.

۹. حسن خسروی، «حق بر محیط‌زیست سالم در پرتو حکمرانی مطلوب»، فصلنامه اخلاق زیستی، ش ۲۰ (۱۳۹۵)، ص ۱۲۸.

به رعایت حقوق محیط زیست و آموزش آن به همکاری و مشارکت و نیز عزم ملی نیاز دارد. باید با استفاده از تکنولوژی، بالا بردن کیفیت کتاب‌های درسی و استفاده از تجارب کشورهای موفق در این زمینه، وارد عرصه شد.^{۱۰} در زمینه جایگاه آموزش‌های زیست‌محیطی برای سنین پایین‌تر، خدیجه و حوا علی‌پور مقدم به بررسی جایگاه آموزش‌های زیست‌محیطی در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی پرداخته و تأکید نموده‌اند که آموزش محیط زیست به‌عنوان یکی از حوزه‌های مهم آموزشی و پرورشی باید از حضور و بروز بیشتری در کتب درسی برخوردار باشد و بر گنجانیدن مفاهیم زیست‌محیطی در کتب درسی تأکید زیادی صورت گیرد و بیش از پیش به این مسائل در کتب درسی پرداخته شود.^{۱۱} در زمینه ضرورت و تنگناهای موجود در آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران، محمدحسین رضائی قوام‌آبادی نیز در پژوهشی بیان می‌دارد که آمارهای زسمی بر اساس گزارش شاخص عملکردی محیط زیست نشان از پایین بودن رتبه ایران دارد که این نکته را به ذهن متبادر می‌کند که بازیگران عرصه محیط زیست ایران، اعم از توده‌های مردم، جامعه دانشگاهی، بنگاه‌های اقتصادی و در رأس همه دولت در زمینه حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از گسترش تخریب و آلودگی آن ناموفق بوده‌اند.^{۱۲} در زمینه آموزش حقوق محیط زیست پژوهشگران دیگری از جمله مرتضی ذوالفقاری و مسعود خواجوی (بررسی نقش آموزش در حفاظت از محیط زیست)، بهاره خازنی‌زاده و محمد مشاری (مطالعه آموزش عالی محیط زیست و توسعه پایدار)، نسرين چوبکار و همکاران (آموزش محیط زیست پایدار برای کودکان)، میترا چراغی و بهمن خسروی‌پور (بررسی روش‌های کنونی آموزش محیط زیست در ایران) و مصطفی میرزائی و همکاران (نقش آموزش محیط زیست در بهینه‌سازی و کاهش آلودگی محیط زیست) مطالعاتی انجام داده‌اند. حسینعلی کلهر نیز حق بر آموزش در زمینه مسائل زیست‌محیطی را بررسی کرده است. میترا چراغی در سال ۱۳۹۹ به بررسی چالش‌های پیش روی آموزش محیط زیست در ایران پرداخته و محمد مشاری در سال

۱۰. الهام طاهری و سید محمد شبیری، «تأثیر رسانه‌ها در آموزش محیط‌زیست»، سومین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی، تربت‌حیدریه، (۱۳۹۵)، ص ۳.

۱۱. خدیجه علی‌پورمقدم و حوا علی‌پورمقدم، «بررسی جایگاه آموزش‌های زیست‌محیطی در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی» دوفصلنامه حقوق محیط زیست، ش ۲ (۱۳۹۵)، ص ۳۰.

۱۲. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، «بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها» فصلنامه راهبرد، ش ۶۵ (۱۳۹۱)، ص ۲۳۳.

۱۳۹۸ برنامه آموزش محیط زیست، موانع و راهکارها را بررسی کرده است. در مورد تأثیرات درازمدت آموزش مسائل زیست‌محیطی بر محیط زیست نیز لیلا صفا و همکاران او پژوهشی تحت عنوان بررسی نقش آموزش در پایداری زیست‌محیطی انجام داده‌اند که نتایج حاصل از آن حاکی است که محور اصلی فرایند توسعه پایدار، انسان بوده و بستر لازم برای فعالیت‌های انسانی، محیط زیست است. انسان‌ها برای هرگونه فعالیت در زمینه محیط زیست، باید دانش و آگاهی لازم را داشته باشند تا سلامت محیط زیست برای نسل‌های آینده تضمین گردد و به این ترتیب، دستیابی به پایداری زیست‌محیطی امکان‌پذیر شود.^{۱۳} با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان گفت مقوله پیشگیری و فرهنگ‌سازی نقش مؤثرتری در احقاق حقوق محیط زیست دارد. در این زمینه تحقیقاتی نیز صورت گرفته که می‌توان به پژوهش حسن خورشیدی و ناصر خلیلی اشاره کرد که بیان می‌دارد فرهنگ عامل تعیین‌کننده رفتارهای افراد در یک جامعه بوده و رفتارهای زیست‌محیطی تک‌تک افراد از این عامل مهم نشئت گرفته است.^{۱۴} با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان گفت که انجام مطالعات در زمینه آموزش حقوق محیط زیست می‌تواند موجب فرهنگ‌سازی و رعایت بهتر حقوق و کاهش هزینه‌های مرتبط شده، به‌نوعی احترام به حقوق نسل‌های آینده تلقی می‌شود. با مطالعه در این زمینه می‌توان به وضعیت موجود پی برده، خلأها و کاستی‌های موجود را شناسایی نمود و در پی آن، راهکارهای سازنده را ارائه داد. از این رو، پژوهش حاضر به مطالعه جایگاه آموزش و اطلاع‌رسانی حقوق محیط زیست در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی پرداخته، به این پرسش پاسخ می‌دهد که با توجه به اهمیت رعایت حقوق محیط زیست در دنیای امروز، جایگاه آموزش حقوق محیط زیست در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی چیست.

۱. اهمیت و جایگاه آموزش حقوق زیست‌محیطی

انسان حق دارد از محیط زیست سالم برخوردار باشد و آیات قرآن هم بر همین امر تأکید دارند. تصرف انسان در طبیعت و محیط زیست مطلق و نامحدود نیست، بلکه مقید به

۱۳. لیلا صفا، نسرين منگلی و رقيه بابایی، «بررسی نقش آموزش در پایداری زیست‌محیطی»، اولین همایش اندیشه‌ها و فناوری‌های نوین در علوم جغرافیایی، (۱۳۹۶)، ص ۴.

۱۴. حسن خورشیدی، پیشین، ص ۲.

چارچوب‌هایی است که باید آنها را رعایت کند؛ از جمله عدم اضرار به غیر، رعایت حقوق دیگران و حفظ حقوق نسل‌های آینده. عواملی همچون ایمان و اخلاق اسلامی از اموری است که می‌تواند رابطه‌ای مسالمت‌آمیز بین انسان و محیط زیست برقرار کرده، به سلامتی و شادابی انسان و محیط زیست بینجامد.^{۱۵} اهمیت و جایگاه حقوق محیط زیست به بهترین شکل در اصل پنجاهم قانون اساسی متبلور شده و پیام‌آور این مهم است که مسائل زیست‌محیطی یک امر کاملاً فرابخشی بوده، باید همه‌آحاد جامعه به‌ویژه سازمان‌ها و دستگاه‌ها هریک به فراخور توان و کارایی تشکیلات خود در حفظ و نگهداری از محیط زیست به‌عنوان یک وظیفه عمومی بکوشند و از هر فعالیتی که با آلودگی و یا تخریب غیرقابل جبران محیط زیست همراه باشد، جلوگیری به‌عمل آورند.^{۱۶} حق بر محیط زیست دارای عناصر و محتوایی است و این اجزا تشکیل‌دهنده و قوام‌دهنده حق بر محیط زیست هستند. این عناصر عبارت‌اند از: حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی؛ حق مشارکت در اتخاذ تصمیمات زیست‌محیطی؛ حق بر آموزش مسائل زیست‌محیطی؛ حق دسترسی به مراجع اداری و قضایی، از جمله مجازات و جبران خسارات زیست‌محیطی.^{۱۷}

ویلیام استاپس^{۱۸} آموزش زیست‌محیطی را این‌گونه تعریف می‌کند: «فرایندی که هدف آن افزایش دانش و مهارتی است که همه را چه به صورت فردی و چه به صورت گروهی در مورد محیط زیست و نحوه برخورد با آن حساس و نگران کند و آنان را برای حل درست مشکلات زیست‌محیطی و پرهیز از بروز مشکلات جدید راهنمایی کند»؛ بنابراین آموزش محیط زیست یعنی شناخت پیوستگی انسان و محیط و نیز زندگی و مسئولیت او برای حفظ محیط به شیوه‌ای که برای زندگی و زیستن مناسب باشد.^{۱۹} این آموزش می‌تواند از طریق انتشار اخبار بروشورهای اطلاعاتی، بولتن‌ها، ویدئوها و یا دیگر تکنیک‌های رسانه‌ای انجام

۱۵. مهدی فیروزی، «مبانی حق بهره‌مندی از محیط زیست سالم در قرآن کریم»، رواق اندیشه، ش ۴۲ (۱۳۸۴)، ص ۸.
 ۱۶. جلیل توکلی، «پسماندهای حاشیه دریای خزر از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست»، فصلنامه قانون یار، ش ۷ (۱۳۹۸)، ص ۱۴۵.

۱۷. مهدی فیروزی، حق بر محیط زیست (تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۴)، ص ۵۸.

18. William Stapes

۱۹. پاکزاد آزادخانی و همکاران، «بررسی آموزش زیست‌محیطی و رفتارهای حفاظت از محیط زیست دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر ایلام»، انسان و محیط زیست، ش ۴۴ (۱۳۹۷)، ص ۱۴۱.

شود. غالباً این آموزش به‌جای گروه یا مخاطبان ویژه، عموم مردم را مخاطب قرار می‌دهد.^{۲۰} کیفیت آموزش زیست‌محیطی بر فرایند آموزشی تمرکز دارد و بی‌طرفانه و بر بنیاد علم استوار است. در این آموزش‌ها، هیچ جایی برای در مرکزیت قرار گرفتن باورهای شخصی وجود ندارد. مریبان محیط زیست باید نقشی را که هنگام کار کردن با مخاطبان برعهده دارند، به خاطر داشته باشند. مشکلات و موضوعات زیست‌محیطی پیچیده‌اند و جواب‌های ساده‌ای برای آنها وجود ندارد. غالباً برای این مسائل و موضوعات، راه‌حل‌های فراوان و یا اصلاً راه‌حل روشنی موجود نیست.^{۲۱}

روش‌های مؤثر حفاظت و حمایت محیط زیست باید به‌گونه‌ای تدارک دیده شود که امکان تصویب و پذیرش آنها بر مبنای ضوابط قابل اطمینان و از طریق ابزارهای علمی و فنی مناسب وجود داشته باشد و هم در خصوص امور اقتصادی و اجتماعی قابل اجرا باشند. هرچند انعطاف‌پذیری این روش‌ها باید به‌گونه‌ای باشد که منافع بلندمدت محیط زیست و حفاظت از منابع را با خطر مواجه نکند.^{۲۲}

اهداف برنامه‌های آموزش زیست‌محیطی باید مشتمل بر افزایش آگاهی‌ها و تفهیم آموزش زیست‌محیطی افراد از طریق آموزش مؤثر و بالا رفتن مشارکت افراد تأثیرگذار و تأثیرپذیر در تصمیم‌گیری‌های محیط زیست باشد. به‌طور خلاصه اهداف آموزش مسائل زیست‌محیطی عبارت‌اند از:

- ارتقای سطح آگاهی‌ها و تفهیم آموزش زیست‌محیطی عموم اقشار جامعه از طریق آموزش مؤثر در طول زندگی به‌طوری که تمامی افراد تأثیرپذیر و تأثیرگذار قادر به پذیرش و درک رفتارهای پایدار زیست‌محیطی باشند و تصمیماتشان بر اساس راهبردهای محیط زیستی صورت گیرد.
- افزایش سطح مشارکت افراد در مدیریت و تصمیم‌گیری دربارهٔ محیط پیرامون خود به‌طوری که در این زمینه تعهد بیشتری داشته باشند و در خصوص توسعهٔ پایدار نقش فعال‌تری را ایفا نمایند.

۲۰. حسینی کلهر، پیشین، ص ۹۳.

۲۱. همان، ص ۹۳.

۲۲. محمدحسن حبیبی، حقوق محیط زیست، ج ۱، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۴)، ص ۲۱۶.

▪ ایجاد سیستمی که آموزش زیست‌محیطی، آگاهی‌های عموم مردم و مشارکت همگانی را افزایش دهد و برنامه‌های مدونی را برای بازدید گروه‌های مختلف از محیط زیست فراهم نماید.^{۲۳}

آموزش در تمامی سطوح و در همه اشکال، ابزاری حیاتی برای حل مشکلات محلی و جهانی فرا روی توسعه پایدار (به‌ویژه فقر، تخریب محیط زیست، تهدید صلح و امنیت، توسعه روستایی و تغییر در الگوهای تولید و مصرف) به حساب می‌آید. آگاه‌سازی عمومی در خصوص محیط زیست به سه دلیل اهمیت فراوان دارد:

- آموزش و ارتباطات به‌عنوان پایه‌های تحقق اهداف زیست‌محیطی در زمینه‌های مختلف؛

- آموزش و ارتباطات، حلقه اتصال مردم با محیط زیست؛

- ایجاد حس مسئولیت اجتماعی و مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست.^{۲۴}

با توجه به شرایط حاکم بر کشور و اینکه در کشورمان بحران زیست‌محیطی واقعیت انکارناپذیری است که نه تنها بهداشت جسمی، روحی و روانی آحاد ملت، بلکه امنیت سیاسی و اجتماعی و اقتصادی کشور را نیز تحت شعاع خود قرار داده، لذا مطالعه و آموزش در این زمینه از اهمیت بالایی برخوردار است. بخشی از بحران به سوء مدیریت و قانون‌گریزی برخی از دستگاه‌های دولتی به دلیل تعارض منافع بین منافع وزارتی و منافع و مصالح ملی و بخشی دیگر به ناکارآمدی برخی از قوانین ساختاری و شکلی قانون حفاظت محیط زیست که زمینه تعارض منافع را فراهم نموده برمی‌گردد^{۲۵} که لازم است در این زمینه آموزش‌های لازم ارائه شود.

۲۳. محمدرضا یوسف‌پور و رضا زمانی، «نقش دانش‌آموز در ارتقاء فرهنگ زیست‌محیطی جامعه»، مجله سنبله، بخش محیط زیست و منابع انسانی، ش ۱۷۹ (۱۳۸۴)، صص ۷۴-۷۵.

۲۴. محمد عظیمی، علیرضا کرمی و مهدی غلامی، «افزایش دانش زیست‌محیطی همگانی با تأکید بر آموزش محیط زیست»، مجموعه مقالات چهارمین همایش ملی آموزش، (۱۳۹۱)، ص ۴.

۲۵. حسین شاه‌بیک، علی مشهدی، محمدجواد حیدری خراسانی و محمد نوذری فردوسی، «نقش تعارض منافع در بی‌اثر شدن قوانین و مقررات حمایتی حفاظت محیط زیست»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، آماده به انتشار.

۲. آموزش حقوق زیست‌محیطی در قوانین ایران

بررسی سابقه قانون‌گذاری در خصوص مسائل زیست‌محیطی در ایران حاکی از آن است که قوانین داخلی متعددی در زمینه حفاظت از محیط زیست تصویب شده که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۷۴، قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۳ اردیبهشت ۱۳۷۴، آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۷۳، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۲۸ خرداد ۱۳۵۳ (اصلاحی ۱۳۷۱)، قانون شکار و صید مصوب ۱۶ خرداد ۱۳۴۶، قانون شکار مصوب ۴ اسفند ۱۳۳۵، و مواد ۱۷۹ و ۱۸۹ قانون مدنی مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷. لکن قوانین پیش‌گفته جامع نبوده، افزون بر آن، مسائل آموزشی در زمینه محیط زیست را آن‌چنان که شایسته است مورد توجه قرار نداده است. موضوع در مورد آموزش حقوق محیط زیست قدری متفاوت‌تر بوده، کمتر به آن پرداخته شده است. اگرچه ریشه‌های آموزش زیست‌محیطی به مطالعه طبیعت، آموزش حفاظتی و آموزش در محیط طبیعی برمی‌گردد، اما متفاوت از آنهاست. به‌موازات اینکه آموزش حقوق محیط زیست بر طبیعت، بهره‌برداری منطقی از منابع طبیعی و استفاده از هوای آزاد برای تدریس تمرکز دارد، آموزش محیط زیست هم اساساً درباره‌ی رابطه‌ی انسان و محیط زیست پیرامون وی بحث می‌کند.^{۲۶}

در میان قوانین یادشده، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در بند «د» ماده ۶ به مسائل آموزشی اشاره کرده، بیان می‌دارد: سازمان حفاظت محیط زیست علاوه بر وظایف و اختیاراتی که در قانون شکار و صید برای سازمان شکاربانی و نظارت بر صید مقرر کرده است، باید نسبت به تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزشی به‌منظور تنویر و هدایت افکار عمومی در زمینه حفظ و بهسازی محیط زیست اقدامات لازم را به‌عمل آورد.

در قانون اساسی نیز به آموزش شهروندان اشاره شده، لکن منظور یک آموزش عمومی بوده و به آموزش مسائل زیست‌محیطی به صورت اختصاصی اشاره‌ای نداشته است. از طرفی، ضرورت مسائل زیست‌محیطی لزوم گنجاندن آموزش مسائل محیط زیستی را در

۲۶. حسینی کلهر، پیشین، ص ۸۸.

کتاب درسی دوچندان کرده و همچنان که مشاهده می‌شود در کتاب درسی نیز این‌گونه مسائل مورد توجه واقع شده است. در سال‌های اخیر برنامه‌های مختلف برای آموزش زیست‌محیطی مخاطبان مهم و اولویت‌دار اجتماعی به اجرا درآمده است. در مواد ۶ و ۶۴ قانون برنامه چهارم توسعه کشور آموزش زیست‌محیطی به تصویب رسیده است. بند «الف» ماده ۶۴ قانون برنامه پیش‌گفته به مقوله ارتقای آگاهی‌های عمومی و دستیابی به توسعه پایدار به منظور حفظ محیط زیست و با تأکید بر گروه‌های اثرگذار و اولویت‌دار می‌پردازد. در همین راستا سازمان حفاظت از محیط زیست آیین‌نامه اجرایی مربوط به این بند را تهیه کرده است.^{۲۷}

۳. آموزش حقوق زیست‌محیطی در اسناد بین‌الملل

آموزش حقوق و مسائل زیست‌محیطی نیز در اسناد بین‌المللی مورد توجه واقع شده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۳.۱. بیانیه استکهلم ۱۹۷۲

آموزش و اطلاع‌رسانی در زمینه حقوق مرتبط با محیط زیست در کنوانسیون استکهلم^{۲۸} (۱۹۷۲) با محوریت انسان و محیط زیست بوده است. در بیانیه کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست انسانی^{۲۹} به هدایت مردم جهان در حفظ و ارتقای محیط زیست انسان تأکید و بیان شده است که کشورهای درحال توسعه باید با درنظر داشتن اولویت‌ها و نیاز به حفاظت و بهبود محیط زیست، تلاش‌های خود را به سمت توسعه سوق دهند. به همین منظور، کشورهای صنعتی باید تلاش کنند تا شکاف خود و کشورهای درحال توسعه را کاهش دهند. در کشورهای صنعتی، مشکلات زیست‌محیطی عموماً مربوط به صنعتی شدن و توسعه فناوری است. در این زمینه آموزش حقوق محیط زیست ضروری بوده و در اصل ۱۹ بیانیه یادشده آمده است: آموزش در زمینه مسائل زیست‌محیطی برای نسل جوان و نیز

۲۷. برنامه جامع آموزش همگانی محیط زیست «با رویکرد سند چشم‌انداز برنامه توسعه کشور»، نقل از روزنامه رسمی به شماره ۱۸۷۱۶ در تاریخ ۱۳۸۸/۳/۱۷.

28. Stockholm

29. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment

بزرگسالان، به تناسب سن و وضعیت افراد، به‌منظور گسترش مبنای نظر روشن‌بینانه و رفتار مسئولانهٔ افراد، شرکت‌ها و جوامع در حفاظت و بهبود محیط زیست ضروری است. همچنین لازم است که رسانه‌های ارتباط جمعی با تبلیغات و فرهنگ‌سازی، اطلاعاتی را با ماهیت آموزشی راجع به نیاز به حفظ و بهبود محیط زیست به‌منظور ایجاد راه‌های توسعه از هر نظر در اختیار دیگران قرار دهند.^{۳۰}

۲.۳. کنفرانس ریو ۱۹۹۲

دستور کار ۲۱ که در کنفرانس ریو ارائه شده به‌عنوان منشوری در این زمینه مطرح است. در فصل ۳۶ کنفرانس محیط زیست و توسعهٔ سازمان ملل متحد در ریو^{۳۱}، به ترویج آموزش، یادگیری و آگاهی عمومی^{۳۲} پرداخته شده است. در دستور کار ۲۱ به بیانیه و توصیه‌های کنفرانس بین‌دولتی تفلیس در زمینهٔ آموزش محیط زیست^{۳۳} نیز اشاره و بیان شده که بر طبق همان اصول پیشنهادها ارائه شده است. در کنفرانس ریو ۱۹۹۲ تحت عنوان دستور کار ۲۱، زمینه‌های متعددی مطرح شده که به‌نوعی منشوری برای آموزش محیط زیست و برای حمایت از حقوق نسل آینده است. این زمینه‌ها به‌طور کلی عبارت‌اند از:

۱. جهت‌دهی مجدد آموزش و پرورش به سمت توسعهٔ پایدار، ۲. افزایش آگاهی عمومی، ۳. ترویج آموزش.

آموزش برای ارتقای توسعهٔ پایدار و افزایش ظرفیت مردم (استفاده از حداکثر ظرفیت مردم) در رسیدگی به مسائل زیست‌محیطی و توسعه، حیاتی است. هرچند آموزش‌های پایه و قبلی زیربنای هرگونه آموزش محیط زیستی و توسعه‌ای را فراهم آورده است، لکن بازآموزی و یا به‌عبارتی جهت‌دهی مجدد آموزش باید به‌عنوان بخشی اساسی از یادگیری گنجانده شود. هر دو آموزش رسمی و غیررسمی برای تغییر نگرش افراد ضروری هستند تا بتوانند نگرانی‌های توسعهٔ پایدار خود را ارزیابی و برطرف کنند. همچنین برای دستیابی به آگاهی

30. United Nations Environment Programme (UNEP) "Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment". 21st plenary meeting, 16 June 1972, Chapter 11.

31. United Nations Conference on Environment & Development Rio De Janeiro

32. Promoting Education, Public Awareness and Training

33. Declaration and Recommendations of the Tbilisi Intergovernmental Conference on Environmental Education

زیست‌محیطی و اخلاقی، ارزش‌ها و نگرش‌ها، مهارت‌ها و رفتار سازگار با توسعه پایدار و مشارکت مؤثر مردم در تصمیم‌گیری بسیار مهم است. برای تأثیرگذاری بیشتر، آموزش محیط زیست و توسعه باید همراه با پویایی محیط فیزیکی یا بیولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی و توسعه انسانی (که ممکن است شامل بُعد روانی باشد)، در همه رشته‌ها و با استفاده از روش‌های رسمی و غیررسمی صورت گیرد.^{۳۴}

در کنفرانس ریو نیاز به افزایش آگاهی عمومی نیز از ضروریات مطرح شده است که در این زمینه بند ۸ از فصل ۳۶ بیان می‌دارد که هنوز به دلیل اطلاعات نادرست یا ناکافی، آگاهی قابل‌توجهی از ماهیت تأثیرات متقابل همه فعالیت‌های انسان و محیط زیست وجود ندارد؛ به‌ویژه کشورهای درحال توسعه فاقد فناوری و تخصص مربوطه هستند؛ بنابراین بالا بردن حساسیت عمومی نسبت به مشکلات زیست‌محیطی و توسعه و مشارکت در راه‌حل‌های آنها و تقویت حس مسئولیت محیطی-شخصی و انگیزه و تعهد بیشتر نسبت به توسعه پایدار یک نیاز اساسی جهانی است.

در انتهای فصل ۳۶ نیز نیاز به ترویج آموزش مورد تأکید قرار گرفته و آموزش یکی از مهم‌ترین ابزارها برای توسعه منابع انسانی و تسهیل گذار به جهانی پایدارتر قلمداد شده است. همچنین بر تمرکز ویژه به شغل با هدف پر کردن شکاف در دانش و مهارت تأکید شده است، زیرا به افراد در یافتن شغل و مشارکت در کارهای محیطی و توسعه کمک می‌کند. بنابراین، برنامه‌های آموزشی باید آگاهی بیشتری از مسائل زیست‌محیطی و توسعه را به‌عنوان یک فرایند یادگیری دوجانبه ارتقا دهد.

۳.۳. کنوانسیون حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان ۱۹۷۲

در کنوانسیون حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان^{۳۵}، بیشتر به حفظ و نگهداری میراث فرهنگی و طبیعی پرداخته شده و همچنین در بند اول از ماده ۲۷ این کنوانسیون، از کشورهای عضو کنوانسیون خواسته شده است تا با تمام تجهیزات مناسب و به‌ویژه با

34. United Nations "United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeri", Brazil, 3 to 14 June 1992, AGENDA 21.

35. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage

برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی برای مردم، در اهمیت حمایت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی (در مواد ۱ و ۲ کنوانسیون بیان شده) تلاش نموده، فرهنگ‌سازی لازم صورت پذیرد.^{۳۶}

۴.۳. بیانیه تفلیس ۱۹۷۷

بیانیه تفلیس در بخش اول گزارش عمومی^{۳۷}، در قسمت نقش آموزش^{۳۸} و همچنین در بخش تلاش‌ها و دستاوردهای کنونی در آموزش محیط زیست^{۳۹} به نقش آموزش در رعایت مسائل زیست‌محیطی اشاره کرده، بیان می‌دارد که این‌گونه آموزش‌ها باید در تمامی سطوح صورت گیرد و به اصناف و عموم مردم مهارت‌های لازم آموزش داده شود و از مشارکت همگان در راه‌حل‌های مربوط به مسائل زیست‌محیطی استفاده گردد. آموزش غیررسمی نیز بسیار مهم است و استفاده کامل از رسانه‌های گروهی برای اهداف آموزشی هم واقعا به ایجاد آگاهی و درک گسترده کمک می‌کند. همچنین در این بیانیه آمده است که هدف نهایی آموزش مسائل زیست‌محیطی و رعایت حقوق آن، اینست که مردم فعالیت‌های خود را هم‌راستا با حفظ محیط زیست و بهبود شرایط زندگی انجام دهند. آموزش محیط زیست همچنین باید به ایجاد آگاهی از وابستگی متقابل اقتصادی، سیاسی و اکولوژیکی جهان مدرن کمک کند تا روحیه مسئولیت‌پذیری و همبستگی بین ملت‌ها برای حل مشکلات جدی زیست‌محیطی تقویت شود. آموزش زیست‌محیطی باید دیدگاهی جامع داشته باشد که جنبه‌های اکولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و سایر مشکلات خاص را مورد بررسی قرار دهد. آموزش محیطی به دلیل ماهیت بین‌رشته‌ای خود و همچنین نزدیک کردن آموزش و پرورش به محیط زیست و زندگی می‌تواند نقش بسزایی در بازسازی سیستم‌های آموزشی ایفا کند. محتوا، روش‌ها و مطالب خاص آموزش محیطی باید با نیازهای فراگیران تطبیق داده شود. در این بیانیه از وضعیت آموزش مسائل زیست‌محیطی در سیستم آموزشی برخی

36. UNESCO "Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage". the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Meeting in Paris from 17 October to 21 November 1972, at its seventeenth session. P. 12

37. General Report

38. The Role of Education

39. Current Efforts and Achievements in Environmental Education

کشورها سخن گفته شد و بیان گردید که این موضوع تنها به یک وزارتخانه مربوط نمی‌شود، بلکه تمامی وزارتخانه‌ها با مسائل مرتبط با (حقوق) محیط زیست روبه‌رو هستند و از این رو، همت همگانی را می‌طلبد.^{۴۰}

۳.۵. پروتکل حفاظت محیط زیست دریایی در برابر آلودگی از منابع زمینی، کویت ۱۹۹۰

پروتکل حفاظت محیط زیست دریایی در برابر آلودگی از منابع زمینی^{۴۱} نیز به محیط زیست تأکید داشته، به آموزش مسائل مرتبط با آن اشاره دارد؛ به‌طوری که در ماده ۱۰ بیان می‌دارد که کشورهای متعهد باید مستقیماً یا با کمک سازمانی داخلی یا سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی ذی‌صلاح، با هدف تدوین و اجرای برنامه‌های کمکی، به‌ویژه در زمینه‌های علم، آموزش و فناوری، برای پیشگیری و کاهش مسائل مرتبط با آلودگی زیست‌محیطی همکاری کنند.^{۴۲}

۳.۶. کنوانسیون مدیریت زیست‌محیطی آلاینده‌های آلی پایدار، استکهلم ۲۰۰۱

ماده ۱۰ کنوانسیون مدیریت زیست‌محیطی آلاینده‌های آلی پایدار استکهلم^{۴۳} به اطلاعات عمومی، آگاهی و آموزش اختصاص دارد. در این ماده به لزوم و اهمیت آگاهی بین سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان آن در مورد آلاینده‌های آلی پایدار تأکید و همچنین بیان شده است که ارائه همه اطلاعات موجود در مورد آلاینده‌های آلی پایدار با در نظر گرفتن بند ۵ ماده ۹ صورت پذیرد و توسعه و پیاده‌سازی برنامه‌های آموزشی و آگاهی عمومی (در مورد آلاینده‌های آلی پایدار و نیز تأثیرات آن بر سلامت و محیط زیست و جایگزین‌های آنها) به‌ویژه برای زنان، کودکان و افرادی با تحصیلات کمتر تأکید شده است. به‌علاوه آموزش

40. UNESCO "Intergovernmental Conference on Environmental Education: Final Report" (Paris, UNESCO, 1978), chap.III.

41. Protocol for the Protection of the Marine Environment Against Pollution from Land - Based Source

42. International Union for Conservation of Nature (IUCN) "Protocol for the Protection of the Marine Environment Against Pollution from Land - Based Sources, Kuwait - 1990". A Meeting of the Plenipotentiaries Was Held in Kuwait on 21 February 1990 for Signing the Protocol Concerning the Protection of the Marine Environment Against Pollution from Land-Based Sources.

43. Stockholm Convention On Persistent Organic Pollutants

کارگران، دانشمندان، مریبان و پرسنل فنی و مدیریتی یک نیاز اساسی ذکر شده و به اهمیت توسعه و تبادل مطالب آموزشی و آگاهی عمومی در سطوح ملی و بین‌المللی و به‌علاوه توسعه و اجرای برنامه‌های آموزشی و تربیتی در سطوح ملی و بین‌المللی اشاره شده است.^{۴۴}

۷.۳. کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط زیست دریایی دریای خزر ۲۰۰۳

در کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط زیست دریایی دریای خزر^{۴۵} نیز در بند ۵ ماده ۱۹ به اهمیت اطلاعات و جایگاه آن در آموزش مسائل زیست‌محیطی اشاره شده، بیان می‌دارد که طرف‌های متعاقد، یک پایگاه داده متمرکز و سیستم مدیریت اطلاعات ایجاد می‌کنند که به‌عنوان مخزن همه داده‌های مربوط عمل کرده، به‌عنوان منبع جامع و مبنایی برای تصمیم‌گیری و اطلاعات و آموزش برای متخصصان، مدیران و عموم مردم عمل می‌کند.^{۴۶}

۴. نقش آموزش در حقوق محیط زیست

آموزش در حقوق محیط زیست به‌ویژه در سنین کودکی موجب تغییر نگرش مردم به محیط زیست و افزایش حس مسئولیت‌پذیری می‌شود. این آموزش‌ها در مقاطع تحصیلی مختلف می‌تواند نقش مهمی در بسیج افکار عمومی و آمادگی آنها جهت حفاظت از محیط زیست بازی کند. آگاهی افراد نسبت به حقوق نسل‌های فعلی و آینده موجب حساسیت آنها و سبب انسجام و افزایش مسئولیت‌پذیری در قبال ایجاد محیط زیست بهتر می‌شود. در پرتو این آگاهی‌ها می‌توان امیدوار بود که اصل پیشگیری زیست‌محیطی بهتر بتواند به‌اجرا درآید. اصل یادشده در حقوق بین‌الملل محیط زیست از مقام و منزلت والایی برخوردار است و به همین جهت نیز در اسناد گوناگون بین‌المللی در حوزه محیط زیست به آن اشاره می‌شود.^{۴۷} لازمه پیشگیری، آگاهی از خطرهای پیش رو است و ایجاد آگاهی جز با آموزش هدفمند میسر نمی‌گردد. تحقیق و پژوهش در تجربیات کشورها و ملل گوناگون و بررسی علل

44. United Nations "Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs)", (2001).

45. Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea

46. United Nations Environment Programme (UNEP) "Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea". (2003).

۴۷. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، پیشین، ص ۲۲۷.

موفقیت یا شکست آنان در مقابله با بحران‌های زیست‌محیطی می‌تواند منبع ارزشمندی در انتقال دانش باشد. بهره‌مندی از دانشی فراگیر و سازمان‌یافته باعث می‌شود که انسان از روابط میان رخدادها آگاه شده، با تدبیر تمهیدات لازم از وقوع حوادث ناگوار جلوگیری نماید و یا حداقل از میزان خسارات آن بکاهد. بنابراین آموزش‌های زیست‌محیطی با ایجاد آگاهی در میان اقدار جامعه می‌تواند از میزان قدرت تخریب‌گری و یا بی‌تفاوتی آنان نسبت به محیط زیست کاسته، تک‌تک افراد جامعه را به عنصری برای پیشگیری از تخریب بدل نماید؛ لذا این موضوع بدیهی به نظر می‌رسد که آموزش به‌منزله نخستین سنگ بنا یا اصل طلایی پیشگیری است.^{۴۸}

از طریق فرایندهای کیفیت آموزش زیست‌محیطی است که دانش‌آموزان می‌توانند محتوای آموزشی در زمینه محیط زیست را به عناصر غالباً متعصبانه، عاطفی و تبلیغی دسته بندی نمایند و برای اتخاذ تصمیمات مسئولانه، متعادل و آگاهانه جنبه‌های متنوع موضوع را بسنجند. بر این اساس، اجزای آموزش محیط زیستی عبارت‌اند از: ۱- آگاهی و حساسیت نسبت به محیط زیست و چالش‌های زیست‌محیطی؛ ۲- دانایی و فهم محیط زیست و چالش‌های زیست‌محیطی؛ ۳- نگرش دلوپسانه برای محیط زیست و انگیزه جهت بهبود یا حفظ کیفیت زیست‌محیطی؛ ۴- مهارت شناسایی و کمک به حل چالش‌های زیست‌محیطی؛ ۵- شرکت نمودن در فعالیت‌هایی که به حل چالش‌های زیست‌محیطی می‌انجامد.^{۴۹}

۵. چالش‌های موجود در زمینه آموزش‌های زیست‌محیطی

با اینکه در کشور ما سازمان حفاظت محیط زیست متولی عام حفاظت از محیط زیست تلقی می‌گردد، نباید انتظار داشت که این سازمان به‌تنهایی مسئولیت یاددهی و دانش‌افزایی محیط زیست را برای گروه‌های مختلف اجتماعی عهده‌دار شود. به سبب ماهیت گسترده محیط زیست، تمام نهادها و ارگان‌ها اعم از دولتی و غیردولتی و اقدار جامعه مخاطب آموزش محیط زیست هستند و باید برای بهبود آن تلاش نمایند. نکته دیگر اینکه آموزش محیط زیست منحصر به یک نهاد مسئول حفاظت از محیط زیست نیست، بلکه همه

۴۸. همان، ص ۲۳۷.

۴۹. حسینی کلهر، پیشین، ص ۹۳.

ارگان‌ها و نهادهای مسئول آموزش در کشور در حوزه و حدود خود در قبال آموزش محیط زیست مسئول هستند. شایان ذکر است که در اجرای برنامه جامع آموزش همگانی محیط زیست، وزارت آموزش و پرورش و سازمان حفاظت از محیط زیست اقدام به امضای تفاهم‌نامه همگانی کردند. هدف از تنظیم این تفاهم‌نامه تدوین و اجرای متون زیست‌محیطی در مقاطع مختلف تحصیلی است. دو نهاد متولی آموزش و پرورش و حفاظت محیط زیست در صدد پر کردن خلأهای موجود در این عرصه برآمدند.^{۵۰}

آموزش مسائل زیست‌محیطی باید به صورت تخصصی باشد و هرچند در کتاب‌های درسی مورد توجه واقع شده، لکن حقوق محیط زیست نیازمند معرفی بیشتر و آموزش مؤثرتر و فرهنگ‌سازی شایسته‌تر است؛ چراکه حقوق نسل‌های آینده در گرو رعایت حقوق محیط زیست در دنیای امروزی است. از طرفی، شرایطی که در آن قرار داریم در برخی موارد واقعاً یک شرایط بحرانی بوده که متأسفانه مورد توجه جدی واقع نشده است.

یکی دیگر از مشکلات موجود در این زمینه این است که دانشگاه‌ها توجه کافی به چگونگی حفظ محیط زیست در قالب عمل ندارند و کتاب‌های ارائه‌شده اطلاعاتی از قبیل فناوری حفاظت از محیط زیست، آموزش اخلاق زیست‌محیطی و غیره به دانشجویان می‌دهند که بیشتر حالت تئوری دارند. این موضوع سبب می‌شود تا فراگیران به دنبال کسب نمره امتحان از درس باشند تا آموزش کاربردی حفاظت از محیط زیست. حتی بسیاری از استادان دانشگاه فکر می‌کنند که اگر دانشجویان یک ایده کلی در مورد دانش محیط زیست به دست آورند، کفایت می‌کند. دانشجویان در صورت اطلاع از مشخصات و رابطه آن با قانون پیشگیری و کنترل آلودگی محیط زیست، قانون حفاظت از منابع طبیعی و حقوق بین‌المللی محیط زیست، می‌توانند توانایی خود را برای مداخله و کنار آمدن با منازعات محیط زیستی بهبود بخشند.^{۵۱} محققان در این نظرسنجی دریافتند که تعداد کمی از دانش‌آموزان می‌توانند مفاهیم اساسی محیط‌زیست مانند اکوسیستم، هیدروسفر، آلودگی

۵۰. محمدحسین رمضانی قوام‌آبادی، پیشین، ص ۲۴۴.

51. Yang, Yang, "Analysis of Solution to Environmental Law Education for College Students" Beijing Law Review, Vol. 4, No. 3, p. 100.

نوری و غیره را به‌طور دقیق توضیح دهند.^{۵۲}

همچنین باید توجه نمود که اجرای موفقیت‌آمیز برنامه‌های زیست‌محیطی از طریق مشارکت فرابخشی و با همکاری کلیه وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی میسر است^{۵۳}، ولی این مهم به‌سادگی قابل تحقق نبوده، از چالش‌های موجود به‌شمار می‌آید.

بخشی از تخریب و آلودگی محیط زیست ناشی از ضعف‌های ساختاری و ناکارآمدی دستگاه‌های اجرایی متولی حفاظت از محیط زیست است و بخشی دیگر تحت‌الشعاع سیاست‌های توسعه‌ای و عدم توجه مسئولان و صاحب‌منصبان به موضوع محیط زیست قرار دارد. تحقق مدیریت یکپارچه زیست‌محیطی مستلزم وجود سیاست‌ها و راهبردهای مناسبی است که باید از سوی مدیران بخش‌های مختلف و متولیان امر تدوین گردد که دستیابی به این مهم نیز نوعی چالش محسوب می‌شود.^{۵۴}

نتیجه

افزایش مسائل و بحران‌های زیست‌محیطی در جهان از یک سو، و درک پیامدهای بلندمدت موضوعات زیست‌محیطی در زندگی انسان‌ها از سوی دیگر، موجب شده است تا طی نیم قرن گذشته اهمیت بحث در مورد محیط زیست و مسائل زیست‌محیطی افزایش یابد. یکی از راهکارهای اجتناب از آسیب رساندن به محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن، تغییر رفتار انسان‌ها به سوی ابعاد طبیعت‌گرایانه است. برای رعایت حقوق محیط زیست و توجه شایسته به مسائل زیست‌محیطی باید از طریق فرهنگ‌سازی و آگاهی‌دادن و آموزش، اقدامات اساسی صورت پذیرد.

در خصوص جایگاه توجه به حقوق محیط زیست می‌توان گفت که قبل از هرچیز اصل ۵۰ قانون اساسی به این موضوع که حفاظت از محیط زیست یک وظیفه همگانی شمرده می‌شود، اشاره کرده است. همچنین قوانین متعددی در ایران به حقوق محیط زیست اشاره

52. Joy Palmer, "Environmental Education in the 21st Century, Theory, Practice, Progress and Promise. London: Routledge, (1998), p 33.

۵۳. برنامه جامع آموزش همگانی محیط زیست، پیشین.

۵۴. محمدحسین رضائی قوام‌آبادی، پیشین، ص ۲۴۶.

دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۷۴، قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۳ اردیبهشت ۱۳۷۴، آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۷۳، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۲۸ خرداد ۱۳۵۳ (اصلاحی ۱۳۷۱)، قانون شکار و صید مصوب ۱۶ خرداد ۱۳۴۶، قانون شکار مصوب ۴ اسفند ۱۳۳۵ و مواد ۱۷۹ و ۱۸۹ قانون مدنی مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷. آموزش حقوق محیط زیست در قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست و برنامه‌ی چهارم توسعه‌ی کشور، آن‌هم به صورت مختصر، ذکر شده است که انصافاً نیاز به توسعه و توجه بیشتری دارد.

اسناد بین‌المللی بهتر از حقوق ایران به مقوله‌ی آموزش حقوق و مسائل زیست‌محیطی توجه کرده‌اند. در اصل ۱۹ بیانیه‌ی استکهلم (۱۹۷۲) آمده است: آموزش در زمینه‌ی مسائل زیست‌محیطی برای نسل جوان و بزرگسالان، به تناسب سن و وضعیت افراد، به‌منظور گسترش دیدگاه‌های روشن‌بینانه و رفتار مسئولانه‌ی افراد، شرکت‌ها و جوامع در حفاظت و بهبود محیط زیست ضروری است. در کنفرانس ریو ۱۹۹۲ که تحت عنوان دستور کار ۲۱ مطرح شده، نوعی منشور برای آموزش محیط زیست به‌شمار می‌رود که برای حمایت از حقوق نسل آینده است و در آن زمینه‌های متعددی مطرح شده که به‌طور کلی عبارت‌اند از: جهت‌دهی مجدد آموزش و پرورش به سمت توسعه‌ی پایدار، افزایش آگاهی عمومی، و ترویج آموزش. در بند اول ماده‌ی ۲۷ کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (۱۹۷۲) از کشورهای عضو این کنوانسیون خواسته شده است تا با تجهیزات مناسب و به‌ویژه با برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی به مردم در اهمیت حمایت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی (که در مواد ۱ و ۲ کنوانسیون نامبرده بیان شده‌اند) تلاش نموده، فرهنگ‌سازی لازم صورت پذیرد. بیانیه‌ی تفلیس (۱۹۷۷) نیز به نقش آموزش در رعایت مسائل زیست‌محیطی اشاره دارد و بیان می‌دارد که هدف نهایی آموزش مسائل زیست‌محیطی و رعایت حقوق محیط زیست این است که مردم فعالیت‌های خود را در راستای حفظ محیط زیست و بهبود شرایط زندگی انجام دهند. آموزش محیط زیست همچنین باید به ایجاد آگاهی از وابستگی متقابل اقتصادی، سیاسی و اکولوژیکی جهان مدرن کمک کند تا روحیه‌ی مسئولیت‌پذیری و

همبستگی بین ملت‌ها برای حل مشکلات جدی زیست‌محیطی تقویت شود. آموزش زیست‌محیطی باید دیدگاهی جامع داشته باشد که جنبه‌های اکولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و سایر مشکلات خاص را مورد بررسی قرار دهد. اسناد دیگری نیز اشارات مختصری به آموزش مسائل زیست‌محیطی داشته‌اند که از جمله می‌توان به پروتکل حفاظت محیط زیست دریایی در برابر آلودگی از منابع زمینی (کویت ۱۹۹۰)، کنوانسیون مدیریت زیست‌محیطی آلاینده‌های آلی پایدار (استکهلم ۲۰۰۱) و کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط زیست دریایی خزر (۲۰۰۳) اشاره نمود.

مطالعه قوانین یادشده نشان از اهمیت آموزش حقوق محیط زیست داشته، بیانگر آن است که برای حفظ محیط زیست باید رویکردهای آموزشی پایدار و دائمی در جهت افزایش دانش و آگاهی‌های زیست‌محیطی و نحوه تعامل انسان با محیط زیست و بهره‌برداری آگاهانه و علمی مدنظر قرار گیرد. آموزش محیط زیست اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین روش برای حفظ حقوق نسل‌های آینده در حیطه محیط زیست و حمایت از چرخه طبیعت و انتقال آن به نسل‌های آینده است. آگاهی از مسائل و موضوعات زیست‌محیطی معمولاً به‌عنوان پیش‌نیازی برای دغدغه زیست‌محیطی و درنهایت رفتارهای حفاظت‌زیستی محسوب می‌شود. نتیجه آموزش‌های زیست‌محیطی باید به رفتار محیط زیست‌دوستانه بشر انجامیده، افزایش مهارت‌های زندگی در شرایط فعلی را با حفظ کامل طبیعت دربر داشته باشد. آموزش مسائل مربوط به حفظ محیط زیست و حقوق زیست‌محیطی می‌تواند از پیش‌یا افتاده‌ترین مسائل شروع شود. برای نمونه در دنیای امروزی که انرژی نقش مهمی در زندگی بشر دارد، مسائل زیست‌محیطی مرتبط با انرژی نقش مهم‌تری را در حفظ محیط زیست ایفا می‌کنند. عدم شناخت کافی از میزان مصرف و نحوه صحیح استفاده از حامل‌های انرژی لوازم مختلفی که در اختیار کارکنان ادارات و سازمان‌ها قرار دارد، می‌تواند باعث مصرف بی‌رویه انرژی گردد که تأثیرات نامطلوب مادی و محیطی بسیاری را دربر دارد؛ از جمله می‌توان به مصرف گاز سیستم‌های گرمایشی و سرمایشی، مصرف انرژی الکتریکی سیستم‌های روشنایی، لوازم صوتی و تصویری، دستگاه‌های کپی و نمابر و همچنین رایانه‌ها و لوازم جانبی آنها مانند اسکنرها و پرینترها اشاره کرد.

در مجموع می‌توان گفت توجه به مسائل زیست‌محیطی به اندازه سلامت انسان و بقای نسل دارای اهمیت است. قوانین موجود در زمینه آموزش‌های محیط زیستی بر رابطه انسان با طبیعت استوار بوده، به این موضوع تأکید دارد که مهم‌ترین و تأثیرگذارترین راه نجات محیط زیست، آموزش مسائل مرتبط با آن است. همچنین آموزش‌های زیست‌محیطی باید تخصصی و جامع باشد و از سنین پایین‌تر در تمامی جوامع اجرا شود. به علاوه به نقش فرهنگ‌سازی با هماهنگی تمامی دستگاه‌های اجرایی اشاره شده و این آموزش‌ها بایستی در تمامی کشورها و برای همه سنین به اجرا درآید. البته آموزش‌های صورت گرفته در این زمینه به ویژه در کتاب‌های ابتدایی و متوسطه و نیز وجود قوانین متعدد، افق روشنی را در بهبود و توسعه حقوق محیط زیست به تصویر می‌کشد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- کتابها

۱. حبیبی، محمدحسن، *حقوق محیط زیست*، ج ۱، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۴).
۲. فیروزی، مهدی، *حق بر محیط زیست*، (تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۴).

- مقاله‌ها

۳. آزادخانی، پاکزاد؛ سادات‌نژاد، معصومه؛ شرفخانی، جعفر، «بررسی آموزش زیست‌محیطی و رفتارهای حفاظت از محیط زیست دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر ایلام»، *انسان و محیط زیست*، ش ۴۴ (۱۳۹۷).
۴. پیری، مریم و قاسمی، ناصر، «بررسی حقوقی - قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست»، *علوم و تکنولوژی محیط زیست*، ش ۳ (۱۳۸۸).
۵. توکلی، جلیل، «پسماندهای حاشیه دریای خزر از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *فصلنامه قانون یار*، ش ۷ (۱۳۹۸).
۶. چراغی، میترا و خسروی‌پور، بهمن، «بررسی روش‌های کنونی آموزش محیط زیست در ایران»، *هفتمین کنگره ملی زیست‌شناسی و علوم طبیعی ایران*، تهران، (۱۳۹۹).
۷. چراغی، میترا، «بررسی چالش‌های پیش روی آموزش محیط زیست در ایران»، *هفتمین کنگره ملی زیست‌شناسی و علوم طبیعی ایران*، تهران، (۱۳۹۹).
۸. چوبکار، نسرین؛ حسینی روزبهانی، شیوا؛ نظافتیان، الهام، «آموزش محیط زیست پایدار برای کودکان»، *همایش ملی مجازی بومی‌سازی؛ به‌روزرسانی و کارآمدی مدیریت آموزشی در سازمانهای آموزشی*، کرمانشاه، (۱۳۹۹).
۹. حسینی، سید محمد و محمدی، مهرداد، «واکاوی حق بشر بر محیط‌زیست»، *دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی*، ش ۱۲ (۱۳۹۶).
۱۰. خازنی‌زاده، بهاره و مشاری، محمد، «آموزش عالی محیط زیست و توسعه پایدار»، *دومین کنفرانس ملی مدیریت شهری، شهرسازی و معماری*، تبریز، (۱۳۹۹).

۱۱. خسروی، حسن، «حق بر محیط زیست سالم در پرتو حکمرانی مطلوب»، *فصلنامه اخلاق زیستی*، ش ۲۰ (۱۳۹۵).
۱۲. خورشیدی، حسن و خلیلی، ناصر، «نقش حقوق شهروندان در حفظ محیط زیست و منابع طبیعی»، *چهارمین کنفرانس سراسری و اولین کنفرانس بین‌المللی تحول و نوآوری در علوم انسانی*، (۱۳۹۷).
۱۳. ذوالفقاری، مرتضی و خواجوی، مسعود، «بررسی نقش آموزش در حفاظت از محیط زیست»، *همایش ملی آب، فرهنگ و پژوهش‌های علوم انسانی*، بیرجند، (۱۳۹۹).
۱۴. رمضان‌قوام‌آبادی، محمدحسین، «بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها» *فصلنامه راهبرد*، ش ۶۵ (۱۳۹۱).
۱۵. شاه‌بیک، حسین؛ مشهدی، علی؛ حیدری خراسانی، محمدجواد؛ نوذری فردوسی، محمد، «نقش تعارض منافع در بی‌اثر شدن قوانین و مقررات حمایتی حفاظت محیط زیست»، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، آماده به انتشار.
۱۶. صفا، لیلا؛ منگلی، نسرین؛ بابایی، رقیه، «بررسی نقش آموزش در پایداری زیست‌محیطی»، *اولین همایش اندیشه‌ها و فناوری‌های نوین در علوم جغرافیایی*، (۱۳۹۶).
۱۷. طاهری، الهام و شبیری سید محمد، «تأثیر رسانه‌ها در آموزش محیط‌زیست»، *سومین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی، تربیت‌حیدریه*، دانشگاه تربیت‌حیدریه، (۱۳۹۵).
۱۸. عظیمی، محمد؛ کرمی، علیرضا؛ غلامی، مهدی، «افزایش دانش زیست‌محیطی همگانی با تأکید بر آموزش محیط زیست»، *مجموعه مقالات چهارمین همایش ملی آموزش*، (۱۳۹۱).
۱۹. علی‌پور مقدم، خدیجه و علی‌پور مقدم، حوا «بررسی جایگاه آموزش‌های زیست‌محیطی در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی»، *دوفصلنامه حقوق محیط زیست*، ش ۲ (۱۳۹۵).
۲۰. عیدی، اسماء؛ کاظمیه، فاطمه؛ مطلم خطایلو، مهدی، «ترویج و آموزش رهیافتی در پایداری محیط زیست»، *یازدهمین کنگره ملی مهندسی مکانیک بیوسیستم و مکانیزاسیون ایران*، همدان، (۱۳۹۷).

۲۱. فیروزی، مهدی، «مبانی حق بهره‌مندی از محیط زیست سالم در قرآن کریم»، *رواق اندیشه*، ش ۴۲ (۱۳۸۴).
۲۲. کلهر، حسینعلی، «حق بر آموزش در زمینه مسایل زیست‌محیطی»، *فصلنامه مدیریت بر آموزش انتظامی*، ش ۴۰ (۱۳۹۶).
۲۳. مشاری، محمد، «برنامه آموزش محیط زیست، موانع و راهکارها»، *چهارمین کنگره بین‌المللی توسعه کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری ایران*، تبریز، (۱۳۹۸).
۲۴. میرزائی، مصطفی؛ حداد، امید؛ حداد، فریبا؛ صادق‌پور چهارراهی، اعظم، «نقش آموزش محیط زیست در بهینه‌سازی و کاهش آلودگی محیط زیست»، *هفتمین کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در علوم کشاورزی غذای سالم از مزرعه تا سفره*، تهران، (۱۳۹۸).
۲۵. یوسف‌پور، محمدرضا و زمانی، رضا، «نقش دانش‌آموز در ارتقاء فرهنگ زیست‌محیطی جامعه»، *مجله سنبله*، بخش محیط زیست و منابع انسانی، ش ۱۷۹ (۱۳۸۴).

– اسناد

۲۶. برنامه جامع آموزش همگانی محیط زیست با رویکرد سند چشم‌انداز برنامه توسعه کشور نقل از شماره ۱۸۷۱۶-۱۷/۳/۱۳۸۸، روزنامه رسمی (۱۳۸۸).

ب) منابع انگلیسی

- Book

27. Palmer, J. *Environmental Education in the 21st Century, Theory, Practice, Progress and Promise*. (London: Routledge, 1998).

- Paper

28. Yang, Yang, “Analysis of Solution to Environmental Law Education for College Students” *Beijing Law Review*, Vol.4, No.3.

- Documents

29. Final Report of the World Conference on Education for All: Meeting Basic Learning Needs, Jomtien, Thailand, 5-9 March 1990 (New York, Inter-Agency Commission (UNDP, UNESCO, UNICEF, World Bank) for the World Conference on Education for

All, 1990).

30. International Union for Conservation of Nature (IUCN), protocol for the protection of the marine environment against pollution from land - based sources, Kuwait – 1990. A Meeting of the Plenipotentiaries was held in Kuwait on 21 February 1990 for signing the Protocol concerning the Protection of the Marine Environment against pollution from Land-Based Sources, (1990).
31. UNESCO, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. The General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Meeting in Paris from 17 October to 21 November 1972, at its seventeenth session, (1972).
32. UNESCO, Intergovernmental Conference on Environmental Education: Final Report (Paris, UNESCO, 1978), chap.III, (1978).
33. United Nations, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, AGENDA 21, (1992).
34. United Nations, Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs), (2001).
35. United Nations Environment Programme (UNEP), Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. 21st plenary Meeting, 16 June 1972, Chapter 11, (1972).
36. United Nations Environment Programme (UNEP), Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea, (2003).